

'מבית לפרוכת' – הרב אברהם סתיו

- (מרכז הלכה והוראה, אלון שבות, תשע"ד) -

- א. 'מבית לפרוכת'
- ב. מבנה הספר
- ג. פשט, עיון ומשמעות
- ד. קהל היעד

א. 'מבית לפרוכת'

מסכת יומא משתייכת לסדר מועד, אך מרבית סוגיותיה עוסקות דווקא בסדר קדשים – בעיקר אלו הנוגעות לעבודת יום הכיפורים.¹ למרות הזיקה ההדוקה לסדר קדשים, מסכת יומא שולבה בסדר מועד בשל היותה קשורה למועד מסוים בחגי ישראל, יום הכיפורים.

ייתכן שקיימת סיבה נוספת להבדלת סוגיות עבודת יום הכיפורים מסדר קדשים. עבודת יום הכיפורים מתארת רצף עבודות שניתן לראותן, למשך – ומכך להזדהות עמן. בשונה מסוגיות רבות בסדר קדשים, העוסקות במושגים מופשטים ב'הפצא' של הקרבנות, כ'פיגול בחצי מתיר', מסכת יומא מתארת פעולות מוחשיות של האדם. השאלות שישאל הלומד לא יעסקו במנגנונים פורמליים בהכרח, אלא – מה משמעות פעולה זו? כיצד היא מתקשרת לעבודות אחרות? מה משמעות סדר הפעולות?

עיון מעמיק בסוגיות עבודת יום הכיפורים עשוי לגבש תפיסות לגבי משמעותו של מכלול עבודות היום, ואף של יום הכיפורים עבורנו כיום תשובה, כפרה וטהרה.

בדרך זו צעד הרב אברהם סתיו, מחבר הספר 'מבית לפרוכת' – פשט, עיון ומשמעות בעבודת יום הכיפורים'. עיקרו של הספר פורס מהלכים למדניים יסודיים ומקיפים על סוגיות מרכזיות בעבודת יום הכיפורים, אך שורשו בפסוקי התורה ונופו בספרי המחשבה והסוד. גישה זו הולמת את עבודת יום הכיפורים, שמוקדשים לה פסוקים רבים ופרשיות שלמות, ואשר משמעותה המחשבתית ומשמעות עבודותיה ניזונות באופן משמעותי בספרי המחשבה. לגבי עבודת יום הכיפורים לא ניתן

1. אך גם סוגיות כלליות כגון 'קידוש כלי' (יומא כט, ב).

ליישם את קביעת המשנה (הגיגה י, א) לגבי הלכות שבת: "הרי הם כהררים התלויים בשערה, שהן מקרא מועט והלכות מרובות".²

ב. מבנה הספר

הספר פותח במבוא כללי על המשמעות המחשבתית של עבודת יום הכיפורים. השער הראשון נקרא "בזאת יבוא אהרן אל הקדש" ועוסק בפרישת הכהן הגדול שבעת ימים לפני יום הכיפורים, בבגדי הלבן הייחודיים ליום הכיפורים ובחמש טבילות ועשרה קידושים המלווים את עבודות היום.³ השער השני עוסק ב"עבודות ההכנה והכניסה" ובו עיונים בגורל שעל השעירים, בלשון של זהורית, בתפקיד הקטורת ביום הכיפורים ועוד. השער השלישי עוסק בליבת היום – "עבודות הכפרה", בהזאות הדמים, בייחודו של פר כהן גדול ובשעירים. כמו כן, מצורף לשער זה עיון בנושא הנראה שולי – "קריאת התורה". בצירופו לשער זה מובעת אמירה המפותחת במהלך המאמר: קריאת התורה ביום הכיפורים אינה דין צדדי, אלא חלק של ממש מעבודות היום. למעשה, זו מגמה כללית בספר – כל שלב ופעולה הנראים כטכניים ושוליים הינם חלק מהותי מעבודת היום, וטומנים בחובם יסודות עמוקים.⁴

ג. פשט, עיון ומשמעות

כותרת המשנה שנבחרה לספר היא "פשט, עיון ומשמעות בעבודת יום הכיפורים". כאשר, 'פשט' מתייחס למקרא, 'עיון' מתייחס להלכה ו'משמעות' להיבטים מחשבתיים.⁵

2. מסיבה זו, כנראה, אין זכר לעיסוק בתנ"ך ומחשבה במאמרו של מחבר הספר העוסקים בתחומים למדניים אחרים ("אין אדם אוסר דבר שאינו שלו", עלון שבות 175; "דיחוי בקודשים – תהליך או מציאות", מעלין בקודש כד). זאת, בשונה מרבים מן הדוגלים בשילוב משמעות מחשבתית בעיסוק העיוני, שאינם מצמצמים את שיטתם לתחום ספציפי בעל משמעות מחשבתית ניכרת, אלא מנסים להתפרס על מכלול חלקי התורה שבעל פה (השווה: 'דרך השער העליון', הרב רא"ם הכהן; 'מיטב הארץ', הרב יהושע ויצמן).
3. הגדרתו של שער זה ושיוך המאמרים אליו אינם מדויקים דיים. נראה שנושא השער הוא המתירים לכניסת הכהן הגדול לקודש. אולם התורה רואה את הקרבת קרבנות היום כמתירים המרכזיים: "בזאת יבא אהרן אל הקדש בפר כן בקורח חטאת ואיל לעלה" (ויקרא ט"ז, ג) – ואלו כמובן משויכים בספר לעבודות הכפרה. כמו כן, המאמרים על חמש טבילות אינם קשורים דווקא להיתר הכניסה לקודש, אלא להחלפה בין בגדי לבן ובגדי זהב, ולקשר – או להבדיל – בין שלבי העבודה השונים. מדובר בנושא כללי המלווה את עבודות היום, לא פחות ממעמדו של הכהן הגדול בעבודות היום, המופיע בנספח. למרות חוסר-דיוק זה, סדר המאמרים נוח לקורא ותואם באופן כללי את סדר הסוגיות במסכת יומא.
4. בנספח לספר מופיע מאמר בנוגע ל"תפקיד הכהן הגדול בעבודות היום". וכמו כן, צורפה טבלה המבארת ומסדרת את עבודות היום ביחס לסדר העבודה שבסידור. טבלה זו והסברים הנלווים לה נכתבו על ידי הרב יוסף צבי רימון, ופורסמו במחזורו על יום הכיפורים בהוצאת 'קורן'.
5. בחירת הכותרת שגויה לטעמי. בכל מרחב המקורות עלינו לעיין כיכולתנו מחד, ולחתור לאמיתותן ולפשטן מאידך, ואף לקוות שבכולם נמצא משמעות של ממש, ולא הסברים טכניים או אוסף גזירות הכתוב. לאור זאת, יש לתמוה על בחירת הכותרת.

תנ"ך

כאמור, המונח 'פשט' נבחר כמכוון לעיסוק בתנ"ך, ובפרט בפרשיות הנוגעות לעבודת יום הכיפורים. המחבר עיין היטב בפרשיות התורה, בדברי המפרשים חדשים גם ישנים, ואף במאמרים מודרניים,⁶ והעלה תובנות יפות ומועילות.

ניקח כדוגמה סוגיה כבדה מבחינה למדנית – "פר כהן גדול". העיון בסוגיה זו פותח במספר עמודים העוסקים בפרשיות שונות, שבהם מביא הכהן הגדול פר – שבעת ימי המילואים והיום השמיני, וכן פר כהן משיח. בכך מזהה המחבר מגמות אפשריות שונות לפר כהן גדול – חינוך הכהנים וכלי המקדש, חיטוי המזבח ומאידיך – כפרה אישית על הכהן הגדול. השוואות אלו מפרות מאוד את העיסוק במשמעותו ובהגדרתו של פר כהן גדול המובא ביום הכיפורים. באופן זה, העיון במקראות משלים את העיון הלמדני בהלכות, ומבאר את מקור ההיבטים השונים.

הלכה

עיקרו של הספר הינו בניתוח למדני של סוגיות מרכזיות בעבודת יום הכיפורים, המופיעים במסכת יומא. המחבר מנתח את מכלול האפשרויות בדרכו של מורו ורבו הרב אהרן ליכטנשטיין שליט"א. הניתוח מקיף ובהיר, וקריאתו מהנה.

נרחיב מעט על נקודה הסוטה מדרכו של הרא"ל, ובולטת בספר זה: היקף העיון בספרי אחרונים. לא-מעט ישיבות דוגלות במיעוט עיסוק בדברי האחרונים. הדבר נובע מתפיסה שעל הלומד להיפגש באופן בלתי-אמצעי עם התורה. עיון רב באחרונים שקול ללימוד חברותא עם ראש הישיבה הבקיא כהוגן בסוגיות וגיבש הבנות מוצקות לגביהן. לימוד כזה וודאי יאפשר קבלת הבנות מפותחות ומגובשות, אך הלימוד האישי של התלמיד ייעדר ממנו. לתלמיד לא תהיה יכולת לבקר את תובנותיו של ראש הישיבה, לחדדן, או להגיע למסקנות אחרות.

המחבר אינו מצטרף לגישה זו. בספר משתקפת הגישה שכדי להגיע לבירור הסוגיה על בוריה, יש לעיין, ככל הניתן, בכל מה שנכתב עליה.⁷ מעבר לספרי יסוד באחרונים בנוגע לסוגיות אלו – כמו המקדש דוד, הגבורת ארי ושולחן ערוך העתיד – מרבה המחבר להביא שלל אחרונים פחות נפוצים. לדוגמה, בדפדוף בעמודים ספורים יפגוש הקורא את הרשימה הבאה: 'מזהב ומפז', 'שם דרך', 'חידושי רבי משה מאימראן', 'שושנים לדוד', 'שמעות חיים', 'הר המוריה', 'פני יוסף', 'גחלי אש', 'תפארת ציון', 'עלי תמר', 'מבשר טוב', 'מים חיים', 'מחנה חיים', 'עבודת ישראל' ו'חידושי מהרי"ח'.

6. כמו הספר 'ביום צום כיפור ייחתמו' וכתב העת 'מגדים' – שניהם בהוצאת מכללת הרצוג.

7. עיון בכל מה שנכתב על הסוגיות מתבטא אף במובאות מספרות המחקר, כמו: 'האלון ומוצריה בספרותנו העתיקה' של פרופ' יהודה פליקס, ו'תוספתא כפשוטה' של פרופ' שאול ליברמן; בספרות תורנית מודרנית כ'העלם וגילוי' של הרב רא"ם הכהן, 'מועדי יהודה וישראל' של הרב יהודה זולדן. נראה שאף שילוב העיון במקראות ובספרי המחשבה נובע מגישה זו.

אין לטעות – מדובר בלמדנות יצירתית, המנתחת היטב את מכלול הסוגיה לפרטיה. שילוב האחרונים מקביל לשיעור העיון המגיע לאחר מספר ימי הכנה בלימוד עם חברותא. שומע השיעור מקבל ממנו לרוב, אך מסנן את הדברים לפי שיקול דעתו, ומטמיע בתוכו את העקרונות והחידושים שמוצא אותם נכוחים.

לאור זאת, התובנות המוצגות בספר מעוגנות בספרי ראשונים ואחרונים. לרוב יביא המחבר בהערת שוליים אחרון זה או אחר התומך בדבריו, ויוסיף דעות נוספות הצועדות בנתיבים אחרים. ככלל, תחושת הקורא הוא שההצעות הלמדניות הינן הגיוניות וסבירות. יתר על כן, לרוב מדובר בהבנות שלמדן מנוסה היה מעלה על דעתו במהלך עיון בסוגיה. עיקר חידושו של המחבר בפן העיוני הוא בפריסת הסוגיות כשמלה בצורה בהירה ומדויקת ועיגון ההבנות הלמדניות.

מחשבה

מעבר לניתוח למדני של הסוגיות, הספר חותר ללבן את משמעותן מבחינה מחשבתית, ואף מנסה להגיע למשמעות עבודת התשובה והטהרה שלנו ביום הכיפורים. הרחבת היריעה לעבודתנו ביום הכיפורים נעשית לפעמים על בסיס מוצק, ולעיתים דומה יותר לדרשנות. על הקורא לבחור האם הדברים נאים בעיניו, והאם לאמצם לעולמו הרוחני.

נביא לדוגמה רעיון המופיע בצורות שונות בשתי סוגיות: שיער המשתלח ודין גניזת בגדי הכהן הגדול.

השעיר המשתלח לעזאזל מוכר לכולנו כסמל של שילוח החטאים, כפי שאנו מנסים לבטא במנהג ה'תשליך': "ונשא השעיר עליו את כל עונותם אל ארץ גזרה" (ויקרא ט"ז, כב). בספר מוצעת, בין היתר, הבנה עמוקה יותר: "השעיר איננו מייצג את האדם החוטא, אך גם לא חטאים-ללא-חוטא, אלא הוא מהווה מעין אלטר-אגו (אני-אחר) של האדם" (עמ' 301-302). הבנה זו מתקשרת לתהליך תשובה עמוק, שבו נדרש אדם לא רק להיפטר מהרגלים, אלא לעקור תכונות שנשמעו באישיותו (עמ' 309-308):

תפיסת התשובה המקובלת יותר במקומותינו היא תפיסת תשובה הוליסטית, שמבקשת לתקן את אישיותו של האדם על מכלול חלקיה... אך המודל של השעיר המשתלח הוא מודל אחר של תשובה, שעניינה יצירת ניתוק בין האדם לחלקים מסוימים של נפשו.

רעיון זה מופיע בצורה שונה בנוגע לדין גניזת בגדי הכהן הגדול. התורה קובעת שיש להותיר את בגדי הכהונה בקודש: "וּפָשַׁט אֶת בְּגָדֵי הַבָּד אֲשֶׁר לְבַשׁ בְּבָאוּ אֶל הַקֹּדֶשׁ וְהִנִּיחֵם שָׁם" (ויקרא ט"ז, כג). הגמרא ביומא (ס, ב ועוד) לומדת מכך שיש לגנוז את הבגדים. המחבר מציע ומבסס את ההבנה שלא מדובר בדין שנועד לייחד את בגדי יום הכיפורים בלבד, אלא בהקרבת הבגדים לה', ומקשר זאת לחשש שמא ימות הכהן הגדול בכניסתו לפני ולפנים. המוות מתפרש לא כעונש על חוסר דקדוק במצוות בכלל ובכבוד המקדש בפרט, אלא דווקא כתוצאה של קרבה לקדוש ברוך הוא (עמ' 77):

כאשר הכהן הגדול נכנס אל קדש הקדשים בזמן הקדוש ביותר בשנה... עליו לעשות זאת מתוך מוכנות מלאה למסירות נפש. הכהן נכנס אל הקדש מתוך ידיעה ברורה שכאשר האדם, האסור בכבלי החומר, רוצה להיפגש עם הצד האינסופי של המציאות... הוא עלול להישאר בעולם חסר הגבולות ולהיפרד מהעולם לבלי שוב..

בזעיר אנפין, סכנת המוות מתבטאת בעצם הקרבת הבגדים (עמ' 81):

סופו (של תהליך החיבור הפנימי לה' בעבודת יום הכיפורים – ז"ו) בניתוק מן הבגדים, מחלקים מסוימים של האישיות, שכבר לא נשארים כפי שהיו לפני הכניסה אל הקדש.

בכך מתקשרת עבודתו של הכהן הגדול, לעבודת התשובה שלנו ביום הכיפורים. ישנם הרגלים ותכונות שהיינו שמחים להוציאם מקרבנו, אך מדובר בתהליך כואב של עקירת חלק מעצמנו, מהווייתנו.

תובנות מרתקות אלו אינן הכרחיות וודאי אינן פשוטות, וכפי שנכתב בספר אינן תואמות את "תפיסת התשובה המקובלת יותר במקומותינו". אף על פי כן, מוצג כאן קו מחשבתי מפותח ומעניין, המקושר לסוגיות הש"ס ולפסוקי התורה. המפגש עם כיווני מחשבה אלו יעורר את הקורא לחשיבה עצמאית, ולפיתוח עולמו המחשבתי.

הלכה ומחשבה

נעמוד על היבט נוסף בנוגע לצדדים המחשבתיים בספר זה: הזיקה בין ההגדרות הלמדניות והתובנות המחשבטיות. זיקה זו הינה דו-כיוונית: מן ההלכה למחשבה ומן המחשבה להלכה.

פעמים רבות, הצד המחשבתי מגיע כפיתוח של הגדרה למדנית. כך, התובנות בנוגע למשמעות המחשבטית של גניזת בגדי הכהן הגדול מגיעות בעקבות הגדרת גניזת הבגדים כסוג של קרבן. הגדרה זו מפותחת למהלך מחשבתי נרחב.⁸

מנגד, לעיתים פרט מסוים בסוגיה מקבל משמעות מחשבטית ישירה, ללא הגדרה למדנית קודמת. כך, לדוגמה, מלבן המחבר את דעת הסוברים שקריאת התורה ביום הכיפורים הייתה נעשית בעזרת הנשים. לשם כך, מובאים דברי רבי משה קורדוברו: "טעם קריאה זו הוא לייחד תורה שהיא תפארת לעבודה שהיא מלכות. ולכן הייתה קריאה זו בעזרת הנשים, כי עזרת נשים סוד מלכות שבגבורה...". תובנות קבליות אלו מתורגמות להגדרות למדניות (עמ' 331):

בדברי הרמ"ק מבואר שהקריאה איננה עבודה, אך גם איננה אקט טכני שמנותק מן העבודה עצמה. הקריאה בתורה, לפי הרמ"ק, מעניקה לעבודה ממד מסוים שהיה חסר בה קודם לכן: היא מחברת אל העבודה שהיא "מלכות", את התורה שהיא "תפארת".

8. אין ספק שפיתוח מחשבתי זה הינו פחות מבוסס, ויש שירצו להסתפק בהגדרה מצומצמת שניתנת לבחינה מדויקת בפרטי ההלכות ובלשון חז"ל. אך כאמור כיוון מחשבה זה נותן השראה ללומד, בתנאי שיידע שמדובר ברובד נוסף של הלימוד, רובד שניתן לדבר עליו כלפי חוץ, אך עיקרו נעשה בנפשו של הלומד ומשתנה מאדם לאדם.

גישה זו לא תערב לכל חך, ויש שיעדיפו להותיר את הדין המחשבתי לשיעור נפרד. אך דומה שכבר הגרי"ד סולובייצ'יק נהג כך בשיעוריו שנדפסו ב"שיעורים לזכר אבא מרי" וב"על התשובה". בתוך מגמת שילוב הלכה ואגדה הרווחת בעולם התורה הציוני-דתי בשנים האחרונות, מדובר בפירות נאים ומתקבלים, שאינם מוותרים על הלמדנות או לוקים בחוסר-דיוק למדני מובנה, כפי שמתרחש לעיתים.

ד. קהל היעד

לסיום, נתייחס לקהל היעד. בהקדמה לספר נכתב: "כתיבת הספר נעשתה מתוך מחשבה על שני קהלי יעד שונים. קהל היעד הטבעי יותר, שעבורו נכתב הספר מלכתחילה, הוא ציבור הלומדים של מסכת יומא ועבודת יום הכיפורים... קהל יעד נוסף הוא הציבור הרחב... קהל יעד זה ימצא את מבוקשו בתפיסות העקרוניות שמובאות בספר ביחס לכל סוגיה, וכן במשמעויות המחשבטיות העולות מתוכן". לצורך קהל היעד הרחב, חלק ניכר מן העומס הלמדני הורד להערות שוליים. נראה שיש פער בנקודה זו בין תוכו של הספר לציפייה שמעורר 'ברו'. כריכתו ושמו של הספר מעידים עליו שמדובר בספר פופולארי השווה לכל נפש. ואכן התובנות המובאות בספר זה עשויות להעשיר נפשות רבות. מאידך, תוכו של הספר מכיל עיונים נאים, אך כדי להפיק מהם את המרב, על הקורא להצטייד במיומנות למדנית. בכדי שהציבור הרחב יינה מהספר עליו לבחור לקרוא את החלקים המחשבתיים שבו – המרוכזים במאמרים נפרדים ובסיומו של כל מאמר, או לחילופין לבחור להשקיע זמן ומחשבה בכדי להיכנס לסוגיות למדניות שונות העומדות בליבה של עבודת היום. לא תמיד זה יהיה פשוט – אך מי שיבחר להשקיע בקריאת הספר יינה מיצירה נאה וייחשף לתחום למדני חדש.